

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Vad säger bilden?

En normkritisk bildanalys av läromedel utifrån genus,
rasifiering och funktionsnedsättning

Anna Höglind
Hanna Samuelsson

Självständigt arbete LKXA2G
Vårterminen 2021
Handledare: Jonna Håkansson
Examinator: Ebba Lisberg Jensen

Sammanfattning

Titel: Vad säger bilden? En normkritisk bildanalys av läromedel utifrån genus, rasifiering och funktionsnedsättning.

Title: What does the image say? A norm-critical image analysis of textbooks based on gender, race and disability.

Författare: Anna Höglind & Hanna Samuelsson

Typ av arbete: Examensarbete på grundläggande nivå (15 hp)

Examinator: Ebba Lisberg Jensen

Nyckelord: Normer, representation, intersektionalitet, genus, rasifiering och läromedel.

Vårt syfte med denna studie är att undersöka hur skolans läromedel väljer att representera människor i sitt material. Vi har valt att göra en empirisk bildanalys av två läromedelsböcker som används i undervisningen i våra respektive ämnen Hem- och Konsumentkunskap samt Religion. Som metod har vi använt diskursanalys för att undersöka vilka personer som representeras och på vilket sätt i bilderna, med fokus på kön, rasifiering samt synlig motorisk funktionsnedsättning. Finns det kategorier av människor som exkluderas alternativt inkluderas? Finns det normer och stereotyper som läromedlen befäster och därmed reproducerar? Resultatet av vår studie visar på att vissa bilder i läromedlen gör detta, reproducerar stereotyper, exkluderar vissa sociala kategorier och förstärker rådande normer.

Innehåll

Inledning.....	1
Bakgrund.....	2
Hem- och konsumentkunskap	2
Religionskunskap	2
Syfte och forskningsfrågor	3
Forskningsöversikt.....	4
Sverige.....	4
Läromedel.....	4
Jämställdhet	4
Världen	5
Läromedel.....	5
Jämställdhet	6
Vårt bidrag.....	7
Teori/teoretiska perspektiv och begrepp	8
Intersektionalitet.....	8
Genus- och queerteori	8
Heteronormativitet	10
Rasifiering.....	11
Motoriska funktionsnedsättningar	12
Metod och genomförande	13
Diskursanalys.....	13
Genomförande	14
Etiska överväganden	14
Analys.....	16
Kartläggning av bilder.....	16
Hem- och konsumentkunskap.....	16
Religionskunskap.....	16
Djupanalys av bilder.....	17
Hem- och konsumentkunskap.....	17
Religionskunskap	25
Slutdiskussion.....	29
Vidare forskning.....	30

Referenser.....	31
Bilaga 1	34
Hem- och konsumentkunskap.....	34
Religionskunskap	37
Bilaga 2	38
Hem- och konsumentkunskap.....	38
Religionskunskap.....	39

Inledning

Under vår utbildning till lärare har vi ofta i kurslitteraturen och föreläsningar fått till oss hur viktigt det är att elever känner sig inkluderade och delaktiga i undervisningen och på det hela taget i skolans miljö. Detta för att eleverna ska kunna tillgodose sig utav undervisningen och skapa förutsättningar för lärande och på så sätt utvecklas som individer (Mitchell, 2015). Vi anser att i begreppet inkludering ingår det att som elev kunna känna sig representerad och ges möjlighet att identifiera sig i bilderna som finns i skolans läromedel. En tanke om att det skapas en känsla av sammanhang och tillhörighet (Antonovsky, 2005) genom att eleverna kan känna igen sig och relatera till bilderna i läromedlen.

Åkesson (2016) definierar representation i skolan som vem, hur och vad som syns, hörs och är närvarande både i text, bild, i fysisk form eller som kulturellt uttryck. Representation kan tala om vad som är det normala eller onormala och skapar en slags meningsfullhet i det specifika sammanhanget vilket är sammanlänkat med identitetsskapande (Åkesson, 2016). Att bli bejakad i sin identitet och känna samhörighet, både socialt och visuellt, är viktigt för en persons utveckling. "Representation kan i skolans värld handla om att som elev få bli speglad i undervisningen" (Åkesson, 2016, s. 2). De tryckta läromedlen har under lång tid haft en hög status i svenska grundskolan och tillskrivs en viss auktoritet, vilket innebär att den bör granskas och vissa krav måste ställas (Johnsson Harrie, 2016). Inte minst bilderna i läromedlen förmedlar värden och normer som finns i samhället och kulturen visar Moreno-Fernández et al. (2019). Med tanke på detta ser vi det som viktigt att som blivande lärare granska läromedlen utifrån flera olika perspektiv. I denna studie har vi valt att göra en empirisk undersökning med fokus på representation i bilderna i utvalda läromedel. Detta utifrån ett jämställdhetsperspektiv och allas lika värde kopplat till kön/genus, rasifiering och motoriska funktionsnedsättningar. Vi anser att studier likt vår är viktiga eftersom det i Skollagen (2010:800) och i skolans läro- och kursplanerna (Skolverket 2019b) står att eleverna ska kunna känna sig representerade i läromedlen och att skolan har ett viktigt arbete med att motverka stereotypa könsroller och verka för alla människors lika värde.

När vi har tittat på och undersökt representation i de utvalda läromedlen handlar det inte bara om *att* vissa personer och/eller grupper finns representerade utan också *hur* de blir representerade och därmed framställs. Det finns risk att vissa normer, fördomar och attityder förstärks genom läromedlen, trots en vilja om motsatsen (Eilard, 2009). Enligt Wikstrand & Lindberg (2015) har skolan goda möjligheter att utmana och förändra rådande normer, föreställningar och förväntningar som finns i samhället. Eftersom normer skapas och reproduceras hela tiden är de även föränderliga (Wikstrand & Lindberg, 2015). Vi har i vår studie specifikt granskat de läromedel vi själva arbetat med under våra VFU-perioder och har undersökt hur läromedelsförlagen valt att framställa, synliggöra och representera individer via sina bilder i läromedlen; *vilka* representeras och *hur*? Genom att göra detta kan vi även se om det är några elevgrupper/ sociala kategorier som inte representeras och alltså exkluderas i läromedlen. Vi har även valt ut några bilder som vi tyckt varit extra intressanta och djupanalyserat dessa.

Bakgrund

Skolans läromedel har en stor genomslagskraft och är något de flesta, som växer upp i Sverige, kommer i kontakt med förr eller senare under sitt liv. Eftersom statens kontroll av läromedel avvecklades i början på 1990-talet har den så viktiga granskningen lagts över på läromedelsförlagen själva, samt varje skola och i slutändan de enskilda lärarna som ska använda dem i praktiken i sin undervisning (Johnsson Harrie, 2016).

Wikstrand & Lindberg (2015) skriver om vikten att alla som verkar inom skolan arbetar på ett normkritiskt och genusmedvetet sätt, för att utmana egna och andras föreställningar om hur och vilka val elever har inför arbetslivet. Det står även tydligt i läroplanen; "Skolan ska aktivt och medvetet främja elevernas lika rättigheter och möjligheter, oberoende av könstillhörighet. Skolan har också ett ansvar för att motverka könsmonster som begränsar elevernas lärande, val och utveckling" (Skolverket, 2019b, s. 2).

Som blivande lärare ser vi det som viktigt att kritiskt granska de läromedel och material vi tänker använda i vår undervisning. Vi har valt att analysera bilderna i två läromedel som används i de ämnen som vi själva ska undervisa i. Det står bland annat följande i deras kursplaner:

Hem- och konsumentkunskap

Ett utdrag ur syftet för Hem- och konsumentkunskap lyder enligt följande: "Undervisningen ska bidra till att eleverna utvecklar kunskaper om, och ges möjligheter att reflektera över, jämställdhet och arbetsfördelningen i hemmet" (Skolverket, 2019). Vidare finns under det centrala innehållet Miljö och livsstil för årskurs 7-9 följande formulering (ej i årskurs 1-6): "Arbetsfördelning i hemmet ur ett jämställdhetsperspektiv."

Eleven kan föra enkla och till vis del/utvecklade och relativt väl/välutvecklade och väl underbyggda resonemang kring konsekvenser av olika konsumtionsval och handlingar i hemmet utifrån frågor som rör en hållbar social, ekonomisk och ekologisk utveckling" (Skolverket, 2019).

Religionskunskap

Enligt kursplanen i religionskunskap ska eleverna bland annat få kunskaper om de fem världsreligionerna; judendom, kristendom, islam, hinduism och buddism samt etik, andra livsåskådningar och hur samhället och religion påverkar varandra. Religionskunskapen har också ett fokus på eleverna som egna självständiga individer vilka uppmanas att fundera på och ta ställning till relativt komplicerade livsfrågor;

"Undervisningen ska stimulera eleverna att reflektera över olika livsfrågor, sin identitet och sitt etiska förhållningssätt. På så sätt ska undervisningen skapa förutsättningar för eleverna att utveckla en personlig livshållning och förståelse för sitt eget och andra människors sätt att tänka och leva" (Skolverket, 2019)

Syfte och forskningsfrågor

Syftet med vår studie är att undersöka vilka människor som representeras och synliggörs via bilderna och på vilket sätt detta sker med hänsyn till ett jämställdhetsperspektiv och allas lika värde kopplat till kön/genus, rasifiering och motoriska funktionsnedsättningar. Genom att analysera vilka som representeras och inkluderas i läromedlen kan vi upptäcka om någon/några exkluderas och hamnar i ett 'tomrum' utan representation. Vi har i vår analys utgått ifrån följande forskningsfrågor:

- Vilka representeras och vilka exkluderas i läromedlens bilder?
- Vilka normer; kopplade till kön/genus, rasifiering samt synlig motorisk funktionsnedsättning, reproduceras genom bilderna i de utvalda läromedlen?

Forskningsöversikt

Nedan följer en redogörelse över tidigare forskning och undersökningar som gjorts inom liknande område som vår studie. Det är främst studier av läromedel med fokus på kön/genus, rasifiering och funktionsnedsättning. Vi har också studerat forskning kring jämställdhet, genus och rasifiering på ett mer övergripande plan i skolan och inte enbart relaterat till läromedel.

Sverige

Läromedel

Johnsson Harrie (2016) menar att tryckta läromedel är ett material som länge haft en viss auktoritet och hög status inom svensk grundskola och därför behöver de granskas och ställas krav på. Det har sedan 1990-talet blivit ännu viktigare då statens obligatoriska förhandsgranskning utav läroböcker avvecklades 1991 och ansvaret för att granska kvaliteten ligger hos läromedelsförlagen själva (Johnsson Harrie, 2016). Även om Johnsson Harrie (2016) inte hittar uttryck för främlingsfientlighet eller rasism i sin studie av skolans läromedel finns det i vissa sammanhang en slags uppdelning i 'vi' och 'de andra' som är problematisk. Det finns en stor risk med ett sådant perspektiv att exkludera många elever med utländsk bakgrund i den svenska skolan (Johnsson Harrie, 2016). I skolböckerna framställs personer med utländsk bakgrund som "de andra", denna andrafiering påverkar lärare och övrig skolpersonals attityder gentemot elever med invandrarbakgrund negativt, enligt Statens offentliga utredning (2006:40).

Enligt Eilard (2009) kan man se läromedelstexter som något som skildrar verkligheten, där det omgivande samhällets normer, ideal och värderingar synliggörs. Men Eilard (2009) diskuterar hur komplicerat det är få till texterna 'rätt', och menar att det är en svår balansgång mellan att vara inkluderande och exkluderande. Hennes studie visar att böcker som troligtvis är skrivna för att motverka fördomar tvärtom i en del fall förstärker vissa attityder och mönster i texterna. Det som var tänkt som en välmening blir omedvetet uttryck för kulturella stereotypa normer. "Frågan är om den ideala framställningen, den ideala läse- eller skolboken, överhuvudtaget är möjlig?" (Eilard, 2006, s. 111).

Jämställdhet

Petersson (2007) skrev sin avhandling: *Att genuszappa på säker eller minerad mark: hem- och konsumentkunskap ur ett könsperspektiv*, empirin bestod där av observerade lektioner i Hem- och konsumentkunskap, på ett antal olika skolor och under en längre tidsperiod. Eftersom Hem- och konsumentkunskap är ett av ämnen som är med i denna uppsats och samtidigt med fokus på genus och intersektionalitet, är Petersson med här.

"Utvecklingen av det traditionellt kvinnligt kodade huslig ekonomi till dagens hem- och konsumentkunskap har präglats av diskussioner med olika intresseinriktningar inom såväl feministiska rörelser som politiska debatter och inom skolväsendet. Det finns en komplexitet som tydligt framträder om ett könsperspektiv anläggs på ämnet." (Petersson, 2007, s. 20).

Petersson (2007) frågar sig hur en hittar samt synliggör genusordningar i ämnet Hem- och konsumentkunskap samt den kontext som det utgör.

Området måste synas med starkare skärpa, olika skeenden bör spetsas och destilleras. Eftersom det handlar om kategorin kön, d.v.s. flickor respektive pojkar finns de garanterat, men det är däremot osäkert hur och när genusordningar framträder (Pettersson, 2007, s.105)

I sitt observerade material såg Petersson (2007) att flickorna ofta följde normen om att hålla ordning och att vara ordentliga, de dukade borden och hade ett ordentligt system i köket. Men styr deras egna föreställningar eller är det förväntningar utifrån som styr frågor sig Petersson (2007) vidare.

Genom att lära sig vilka normer som gäller i ämnet kommer elever att uppträda enligt vissa mönster och inta olika positioner. En del flickor agerar utifrån föreställningar enligt en rollkostym som innebär att vara en 'duktig' flicka och de är förmodligen medvetna om att dessa ansträngningar leder till bra betyg (Pettersson, 2007, s.118).

Men Petersson (2007) poängterar att det finns grupper med pojkar som dukar och samtidigt flickor som inte satsar på en trevlig måltidsmiljö, och kopplar det bortom genus till att det är något en har med sig hemifrån till ämnet eller som en lär i hem- och konsumentkunskap som kontext om vikten av en trevlig måltidsmiljö.

Nedan belyser Peterson (2007, s. 118) detta:

“Tre flickor sitter till bords i sitt kök. Bordet är extra fint dukat idag, med både duk och värmeljus. En färgrik måltid pryder bordet, morötter, här finns både finrivna och kokta tillsammans med broccoli och ärtor. Allt har lagts i olika skålar och även potatisen och köttbullarna har dukats upp i särskilda karotter. I köket bredvid sitter två pojkar och äter. Här finns varken duk, ljus eller grönsaker. En kastrull med potatis och en stekpanna med köttbullar står framdukat på deras bord.”

Heikkilä (2015) menar för att ett jämställdhetsperspektiv på skolan som verksamhet ska bli framgångsrikt krävs en hel del; detta sker först när arbetet för jämställdhet är en naturlig och återkommande del som integreras i varje lärares undervisning.

Vidare trycker Heikkilä (2015, s. 11) på att ett arbete för jämställdhet krävs av alla, en behöver inte vara genusexpert. Att som lärare vara medveten om balans samt obalans i makt; att ha ett maktmedvetet perspektiv, är av stor vikt visar Heikkilä (2015). Att i sin verksamhet våga se två saker; att vi behandlar elever olika utifrån kön, samt att det dessutom ligger olika förväntningar på eleverna kopplade till genus (Heikkilä, 2015 s.11). Vidare menar Heikkilä (2015) att genom att utbilda och stärka personal ute på skolorna verka för en förändring, istället för att känna skuld och fastna i hur det ser ut i dagsläget. Jämställdhetsarbetet i undervisningen kan formas på olika sätt:

Det kan märkas i arbetssätt, i vilka pedagogiska material och läromedel som slängs bort och aldrig återkommer. Det kan märkas i vilka nya pedagogiska material och läromedel som köps in och introduceras och i vilket ämnesstoff som får och ges utrymme (Heikkilä 2015, s. 17)

Världen

Läromedel

Moreno-Fernández et al. (2019) visar med sin studie utförd i Spanien; på vikten av att komma ihåg och förstå läromedlens höga status och påverkan inom skolans värld. Läromedlen innehåller och förmedlar symboliska värden av ett samhälle och dess kultur, inte minst bilderna i läromedlen utgör en viktig del i att överföra information till läsaren/ eleverna. Moreno-Fernández et al. (2019) visar att det har hänt mycket inom jämställdhetsområdet i utvecklandet utav spanska läromedel, men att det finns mycket arbete kvar att göra för att öka jämställdheten

i det spanska samhället som stort och på familjenivå. Brown och Edouard (2017) visar att de teknikstudenter som de undersökte valde bilder, utifrån ett antal valbara, som liknade dem själv då de konstruerade sina egna digitala läromedel. Vidare menar Brown och Edouard (2017) att mångfalden i läromedel blir lidande då läromedelsutvecklare satsar på en god försäljning till en stor grupp. Hodkinson (2012) såg i sin studie, vilken analyserade funktionsnedsättning i digitala läromedel sett till bilder. Studien omfattade 494 separata enheter och innehöll 59 videor, 930 fotografier samt 4485 st. illustrationer; utrymmet som gavs till funktionsnedsättning var begränsat (Hodkinson, 2012). Vidare menar Hodkinson (2012) att det är av vikt att funktionsnedsättningar synliggörs för en ökad känsla av inkludering samt för att påverka rådande orättvisa i läromedelsframställningen sett till vilka som inkluderas och exkluderas.

För vår studie är det intressant att forskarna såg att just bilderna i läromedlen är viktiga förmedlare av värden och normer till eleverna samt har betydelse för känslan av inkludering, då vi har valt att göra en bildanalys.

I den norska fallstudien av Normand (2021) har författaren fokuserat på vilket utrymme invandrare och minoriteter får i norska läroböcker och läroplaner och vad detta kan säga om deras 'plats' i samhället. Normand (2021) refererar till forskning som hävdar att det finns ett samband mellan invandrades exkludering i läroböcker och deras exkludering i samhället i stort och att det därför skulle gå att anta att en ökad inkludering av invandrare och minoriteter i läroböckerna skulle korrelera med deras ökade inkludering i samhället. Ändå kvarstår social exkludering, enligt Normand (2021), trots det ökade fokuset på invandrare och deras berättelser i de senaste läroböckerna. Så även om invandrare har fått mer utrymme och därmed större representation i läroböcker, fortsätter de "invandrade andra" att utpekas som en "utmaning" / "problem" / "skillnad" som ska lösas, mer än en "mångfald" att omfamna (Normand, 2021). I den norska studien används till största delen begreppet *invandrare* för att representera norska invånare med ursprung utanför Norge. Det ser vi som problematiskt eftersom *invandrare* är ett brett och ospecifikt begrepp som befäster synen om 'dom där andra' som då inte anses vara 'riktiga' norskar/svenskar. Vi tror också att det finns skillnader på hur människor blir bemötta/ behandlad beroende på hur de rasifieras. Personer som rasifieras som vita förknippas sällan med begreppet invandrare, trots att de har invandrat till Norge/Sverige, utan det är människor som rasifieras som icke-vita som begreppet invandrare syftar på. Vi har därför valt för vår studie att istället använda rasifieringsbegreppet utifrån intersektionalitetsteorin eftersom den mer specificerar problemet med exkludering/representation baserat på hur individen rasifieras och inte från vilket land hen eventuellt har invandrat.

Jämställdhet

Enligt Wigginton (2005) kan det variera hur människor ser på sitt ursprung; på grupp- samt individnivå. Wigginton (2005) har studerat hur befolkningen i Västindien ser på sitt ursprung och då specifikt på ön Hispaniola; som består av Haiti i väst och Dominikanska Republiken i öst. Haitis befolkning hyllar sitt afrikanska ursprung och är stolta över det, medan den Dominikanska Republikens befolkningen inte vill identifiera sig med sitt ursprung och att "whitening" där är drömmen och målet (Wigginton, 2005). Rasifieringsprocesser är komplexa

och det är individuellt till stor del som synes ovan; även om en inte kan välja att rasifieras så är det ändå mycket känslor kopplat till det. Hur en rasifieras hör ihop med makt; och ger fördelar eller; ihop med obalans i makt och ger då nackdelar (Mattsson, 2010).

Vårt bidrag

Det finns många undersökningar som visar att skolans läromedel ger stereotypa och onyanserade beskrivningar i sitt innehåll och på så sätt återupprepar begränsande normer (Eilard, 2009; Johnsson Harrie, 2016; SOU 2006:40). Eilard (2009) menar även att det är viktigt att de som väljer ut material verkligen tänker till i *hur* och inte bara *vem/vilka* som representeras, för risken finns att det som var tanken att inkludera får motsatt effekt och exkluderar eller förminskar. Forskning visar också att just bilderna i läromedlen är viktiga och förmedlar normer och värden (Moreno-Fernández m.fl., 2019). Därför såg vi det som intressant och viktigt att undersöka hur representationen ser ut i de aktuella läromedlen i vår undervisningsämnen genom att analysera bilderna och välja ut några, som vi såg kunde vara problematiska, för en djupare analys.

Teori/teoretiska perspektiv och begrepp

Vi har för denna studie valt att använda intersektionalitetsteorin samt genus- och queerteorin när vi analyserat bilderna i läromedlen utifrån kön, rasifiering och synlig motorisk funktionsnedsättning.

Intersektionalitet

Eftersom vi människor inte enbart delas in i kategorier baserat på våra kön utan det finns också olika maktrelationer inom samma könsidentitet (SOU, 2005:41) har vi använt intersektionalitetsteorin i vår analys. För ur ett maktperspektiv finns det en stor skillnad och ojämlikhet på att vara rasifierad som en icke-vit kvinna från arbetarklassen jämfört med att vara en vit kvinna från medelklassen, till exempel (Amundsdotter, 2009).

Freedman (2003) problematiserar vilket förtryck: sexism eller rasism, som väger tyngst och att feministisk teori där har begränsningar; när det kommer till att kämpa för kvinnor globalt. Intersektionalitet som teori - ett övergripande paraply, där hänsyn även tas till ras, är en tillgång och komplement till feministisk teori. Inom genus- och feministisk forskning har intersektionalitetsperspektivet använts sedan början 1990-talet och myntades utav Crenshaw (1991) som ville synliggöra det 'dubbla' förtryck svarta kvinnor utsätts för, genom att vara kvinnor *och* rasifierade som svarta. Begreppet har sedan utvidgas till att inkludera fler kategorier och betonar vikten av att forskning inte ska/bör studera maktförhållanden i samhället som självständiga, isolerade fenomen som är separerade från varandra utan att de hänger ihop (Eilard, 2008). Intersektionalitet är ett teoretiskt perspektiv som används utav forskare vilka vill undersöka ojämlikheter och maktutövande utifrån gruppuppdelningar baserade exempelvis på sexualitet, ras, klass och kön. Enligt De los Reyes ses makt inom intersektionalitetsteorin som något som är komplext, föränderligt och kontextuellt där det sociala samspelet är grundläggande för skapande av olika gruppidentiteter och indelningar av människor i kategorier (SOU, 2005:41). Eilard (2008, s 29) beskriver intersektionalitet som; "mötet mellan olika sociala hierarkier i människors identiteter och relationer. Eilard (2008) menar vidare att inom dessa sociala kategorier skapas olika majoritets- och minoritetsgrupper som inkluderas och/eller normaliseras men samtidigt möjliggör exkludering och förminskning, vilket det intersektionella perspektivet synliggör. Genom att använda intersektionell analys på skolans läromedel kan det synliggöra vilka olika elevgrupper som exkluderas respektive inkluderas (Eilard, 2008). Knudsen (2006) är inne på samma spår och menar att;

"In textbook research, intersectionality may be used to deconstruct normalization, homogenization and classification. Intersectionality may make us aware of the complexity, and the ways textbooks reduce, exclude and include categories and identities: curriculum subject or interdisciplinarity, pupilness, nationality, ethnicity, gender, sexuality, dis/ability and class." (Knudsen, 2006, s. 74).

Baserat på detta anser vi att en intersektionell analys i kombination med genusteori lämpar sig väl till vår studie och undersökning av elevers representation i skolans läromedel, utifrån kön rasifiering och synlig motorisk funktionsnedsättning.

Genus- och queerteori

Enligt Thurén (2003) problematiserar genusforskare kring allt som har med kön att göra och ser genus som ett sätt för kulturell kategorisering och en princip för social organisation.

“Denna princip är något vi människor använder oss av för att fördela sysslor, resurser, beslutsmakt, och så vidare, och den används ofta som metafor för andra ting, bland annat just natur och kultur” (Thurén, 2003, s.11). Genusteorin menar att genus skapas i mänskliga interaktioner och teorin kan hjälpa till att se olika mekanismer och maktrelationer som påverkar villkoren för män och kvinnor i olika sammanhang, enligt Amundsdotter (2009). Dessa mekanismer och maktrelationer skapar skillnader mellan män och kvinnor som inte är naturliga och de återskapas hela tiden vilket får dem att framstå som sanna och självklara (Amundsdotter, 2009). West och Fenstermaker (2002) menar att heteronormativa förväntningar är en del av hur genus konstrueras. En tänkbar förklaring till varför kvinnor själva upprätthåller vissa negativa könsstereotyper beror på att det finns en press på att ta ansvar för den ‘egna’ könskategorin vilket påverkar individens möjligheter att agera och deras talutrymme (West & Fenstermaker, 2002). Det innebär att vi hålls som ansvariga för att upprätthålla ett visst beteende i en bestämd situation som anses passa den egna könskategorin och fastställda normer samt strukturer som alla får förhålla sig till, både män och kvinnor (West & Fenstermaker, 2002).

I en studie av Amundsdotter (2009) uppger de intervjuade kvinnorna att det finns vissa normer som de redan som små flickor lärt sig att kvinnorna förknippas med; att ta ansvar tidigt, vara duktig, söt, anpassningsbar, skötsam och omsorgsfull. “Flera kvinnor hade lärt sig att inte sticka ut, att inte avvika, medan det fanns ett fåtal som fått budskapet att ta plats och gärna sticka ut” (Amundsdotter, 2009, s.95).

De manliga normerna är att kunna ‘stå på egna ben’ se tävling som en naturlig del av livet, inte visa svaghet eller gråta och reda sig själv (Amundsdotter, 2009). Ambjörnsson (2016) är inne på samma spår och skriver att det i dagens samhälle finns föreställningar och normer kring att män är de aktiva och konkurrensinriktade medans kvinnor ses som passiva och omhändertagande. Enligt Eilard (2008) förknippas manlighet med förnuft, rationalitet och intellekt medans kvinnlighet associeras till natur, kroppen och det emotionella. Det finns flera läger och möjliga vägar för förändring i den feministiska teorin; ett av dessa är att arbetet hemma ska höjas i status och ytterligare ett annat där kvinnan ska ge sig ut och släppa hemmet (Freedman, 2003). Freedman (2003) menar vidare att kvinnan har gått från att vara beroende av mannen till att istället vara beroende av staten som lön- och bidragstagare.

Det är svårt att förändra en genusordning enligt Amundsdotter (2009), något som ser ut som en förändring kan istället ha inneburit en förflyttning där manlig överordning återskapats och könen fortfarande separeras. “Jag ser kategorisering av människor som ett samhällsligt förtryck, med syfte att utöva social dominans” (Amundsdotter, 2009, s.44). Genusteorin har vidareutvecklats i olika förgreningar så som queerteori och intersektionalitetsteori. Enligt Ambjörnsson (2016) riktar queerteorin in sig på det som påstås vara det normala och uppmanar oss att inte kategorisera människor utifrån sexualitet eller anta att det finns ett normalt respektive onormalt sätt att vara en sexuell person. Queerteorin vill helt enkelt att vi ska ifrågasätta normer som ses som självklara sanningar i samhället oavsett om det handlar om genus, sexualitet eller annat som anses vara det ‘normala’ och att denna normalisering är kopplad till makt (Ambjörnsson, 2016).

Amundsdotter (2009) har i sin avhandling forskat i hur arbetet mot jämställda organisationer kan utvecklas och hur det har sett ut historiskt. Nedan följer en historisk belysning som haft och har en stor påverkan: “Kvinnorna hade sysslor, ärenden som inte betraktades med samma status. Arbetsuppgifter har blivit märkta, bestämda, efter kön” (Amundsdotter, 2009, s. 36). Och här följer ett om dagens läge och som känns aktuellt för denna uppsats med fokus på skolan, läromedel och genus:

Kvinnor och män hålls åtskilda i samhället på många nivåer. Män har tillträde till vissa områden som inte kvinnor har. Kvinnor och män anvisas olika platser, olika arbeten och tillskrivs olika egenskaper. Kvinnor och män bör inte finnas på samma platser och göra samma saker. Isärhållningen eller åtskillnaden tar sig olika uttryck, och den könsuppdelade arbetsmarknaden är ett tydligt exempel på att kvinnor anses passa för vissa arbeten och män för vissa. (Amundsdotter, 2009, s. 31)

Ambjörnsson (2016) och förklaring som queer som *brottet mot normen* gav oss en utvecklad förståelse för begreppet och dess användningsområden: “Vare sig vi pratar om en queer arbetskamrat, bilmodell, teaterföreställning, teoribildning eller demonstration är det alltså brottet mot normen som är det centrala” (Ambjörnsson, 2016, s.16).

I *Tid att städa* av Ambjörnsson (2018) riktas fokus mot hemmet och då särskilt städandet eller frånvaron av densamma. Hur ser uppdelningen kring städningen ut och Ambjörnsson gör där nedslag i familjer som kan se ut på många olika sätt. Nedan sätts ljuset på detta:

Trots mäns ökade insatser i hemmet är alltså fördelningen mellan könen i heterosexuella familjer, som synes, fortfarande ojämn. Även om kvinnor gör mindre hushållsarbete än tidigare, utför de ändå knappt en timme mer per dag än män. Allra mest ojämlig ser uppdelningen av städandet (liksom tvätten) ut att vara. Det är heller inte enbart själva städandet som oftare faller på kvinnan utan också, och kanske framförallt, initiativet till arbete. (Ambjörnsson, 2018, s. 104)

Och nedan belyser Ambjörnsson att städningen är det område som det fortfarande är mest ojämnt: “Städningen är alltså, som syssla betraktad, en viktig ingrediens i görandet av ojämsliddhet” (Ambjörnsson, 2018, s. 104).

Vi har i denna studie utgått från tre kategorier av kön/genus när vi tolkat och räknat personer på bilderna; manligt, kvinnligt och synligt könsöverskridande identitet. Med könsöverskridande identitet menar vi människor där vi inte kan genom bilden avgöra/tolka om personen är kvinna eller man, eller bilder där personen tydligt visar på ett normbrytande uttryck av sin identitet. I arbetet med denna studie har det varit viktigt för oss att använda ‘genusteorins-glasögon’; hur framställs individerna i de utvalda läromedlen? Hur ser interaktionen och maktförhållandena ut i bilderna? Förstärker läromedlen redan befästa normer och könsskillnader eller utmanar de könsstereotyper?

Heteronormativitet

Begreppet heteronormativitet har inte människors sexuella handlingar som fokus utan istället de normer som omger sexualitet vilka införlivas och ständigt återskapas i vårt samhälle, där vissa inkluderas och andra betraktas som avvikande (Ambjörnsson, 2016). Heteronormativitet beskriver heterosexualitetens/heteronormens överordning i ett samhälle vilket påverkar

jämställdhetspolitiken, lagar och hur statliga myndigheter organiserar sitt arbete (Mattsson, 2010). Ambjörnsson (2016) menar att heteronormativitet skapar stereotyper och förväntningar på människor, vilket begränsar individer oavsett om personen inkluderas eller exkluderas i normen. Det finns en underliggande maktfördelning i samhället, som sällan är ensidig med en förtryckare eller förtryckt, utan genomsyrar alla mellanmänniska kontakter så som i skola/arbete, i familjen, statliga institutioner, bland vänner och inom en själv (Ambjörnsson, 2016). Vi har sett det som viktigt när vi genomfört denna studie att vara medvetna om att heteronormativitet genomsyrar och påverkat vårt samhälle, därmed även skolans värld och dess läromedel.

Rasifiering

Rasifiering är olika processer där alla människor rangordnas i olika gruppierarkier (SOU, 2005:41) där alla rasifieras men att det får negativa konsekvenser för vissa och ger fördelar till andra. Därför har vi valt för denna studie att använda begreppen; personer rasifieras som vita samt rasifieras som icke-vita. Begreppet rasifiering är enligt Statens offentliga utredning (2005:41) viktigt för att förstå de ojämlikheter som finns i ett samhälle och att rasifieringsprocesser handlar om människosyn och hur det 'legitimerar' samhället att rangordna människor som om vi vore extremt och oföränderligt olika utifrån kultur och utseende. De menar vidare att ras är en social konstruktion som ger negativa konsekvenser både på individ- och samhällsnivå då det påverkar hur resurser och tillgångar fördelas i samhället. Begreppet rasifiering är därför användbart för att analysera och förstå olika former av diskriminering som sker i Sverige idag (SOU 2005:41). Till en början av vårt arbete med denna uppsats var vi båda ganska obekväma med begreppet, rasifiering, eftersom för oss var ordet 'ras' något negativt och starkt förknippat med rasism. Att använda ordet 'ras' har sedan andra världskriget varit känsligt och svårt både i Sverige och andra länder (Mattsson, 2010). Mattsson (2010) menar vidare att begrepp som kultur och etnicitet riskerar att osynliggöra rasism och kan befästa uppdelning mellan människor baserat på hudfärg. Rasism försvinner inte genom att vi undviker begreppet 'ras', det är inte i själva ordet som rasismen finns (Mattsson, 2010). Det talas inte längre om att människor är indelade i olika biologiska 'raser' och det är idag en självklarhet att det helt enkelt inte finns olika människoraser, men vi har ändå en benägenhet att skilja på människor utifrån hudfärg i samhället (Mattson, 2010). Mattsson (2010) menar att då använda begrepp som etnisk diskriminering eller kulturella skillnader är därför inte tillräckligt, utan ras och rasifiering är viktiga begrepp i kampen mot rasism. Rasifiering ses inte som en enhetlig teori utan mer som ett teoretiskt perspektiv på olika sociala praktiker/kontexter och maktförhållanden som sker och utförs i ett samhälle (SOU 2005:41). Användandet av andra begrepp såsom etnicitet eller främlingsfientlighet innebär att kringgå huvudproblemet och hindrar människor att bli medvetna om de rasistiska uppfattningarna som är djupt rotade i samhället och tas för givna. "Detta gör begreppet 'ras' och rasism, paradoxalt nog, nödvändiga i kampen mot en rasistiskt organiserad struktur av maktförhållanden" (SOU, 2005:41, s. 104).

Om det är något som görs, måste man ställa sig frågan hur går detta till och genom vilka aktörer och med vilka följder för individer och samhälle? Det måste finnas särskilda mekanismer inom idéernas fält och i samhällets genomgripande maktstrukturer som möjliggör dessa handlingar. Rasifiering utgör inte ett isolerat

fenomen utan opererar simultant på flera samhällsområden. Det går att påverka processen, förhoppningsvis få den att upphöra, genom både politisk vilja och politiska handlingar (SOU, 2005:41, s. 96).

I vårt uppsatsarbete har rasifieringsbegreppet hjälpt till som en del i intersektionalitetsteorin för att vi ska förstå och analysera vår undersökning samt data. Vi har valt i våra analyser i denna studie att använda begreppen; rasifierad vit och rasifierad icke-vit.

Motoriska funktionsnedsättningar

Jakobsson och Nilsson (2019) delar in fysiska funktionsnedsättningar enligt följande; synnedsättning och blindhet, hörselnedsättning och dövhet samt motoriska funktionsnedsättningar. En begränsad motorisk förmåga vilken påverkas av olika diagnoser, benämner Jakobsson och Nilsson (2019) som motoriska funktionsnedsättningar. I denna uppsats ligger fokus på synliga motoriska funktionsnedsättningar, då det möjligen kan komma fram i en bild på ett tydligare sätt än om personen på bilden har en syn- eller hörselnedsättning. Vi har således inte räknat personer med synfel/glasögon i denna uppsats. Enligt Jakobsson och Nilsson (2019) är funktionsnedsättningar och hur det talas om dessa en pågående process. Även inom begreppet är det en viss elasticitet menar Jakobsson och Nilsson (2019) vidare.

Ibland beskrivs motoriska funktionsnedsättningar utifrån typ och grad av funktionsnedsättning, ibland utifrån de grundläggande orsakerna och i andra sammanhang utifrån dess konsekvenser (Jakobsson & Nilsson, 2019, s.222).

Metod och genomförande

Vi har utfört en kritisk diskursanalys på två läromedelsböcker, en från varje av våra blivande 1: a ämnen som lärare, Hem- och konsumentkunskap samt Religionskunskap. Dessa två böcker användes i undervisningen vid vår gemensamma VFU- skola 2019 och 2020. Religionskunskapsboken är utgiven av Gleerups Utbildning AB år 2003 och har titeln; *Re RELIGION 7–9*. Hem- och konsumentkunskapsboken är utgiven av Tina Nordström, Josse Haamer von Hofsten och Bonnierförlagen Lära år 2020 och dess titel är; *Hem & konsumentkunskap med Tina & Josse*.

Först gjorde vi en kartläggning över *vilka* som representerades och räknade antal utifrån kön, rasifiering och synlig motorisk funktionsnedsättning som fanns med i bilderna i de utvalda läromedlen. Sedan gick vi vidare och gjorde djupdykningar i vissa bilder för att undersöka *hur* personer representeras. Det anser vi är viktigt eftersom tidigare forskning visar att representation i läromedel har betydelse och att stereotyper och begränsande normer ibland reproduceras i dem (Eilard, 2009; Heikkilä, 2015; Johnsson Harrie).

Diskursanalys

Winter Jørgensen och Philips (2000) menar att diskursanalys kan användas både som teori och metod i en undersökning; eftersom de ofta är så sammanlänkade att det är svårt att skilja dem åt. Diskursanalys är ett brett begrepp som används av många olika teoretiska skolor vilka ofta har olika infallsvinklar till diskurs som teori och metod. Denscombe (2018) menar att diskursanalys har likheter med kvalitativ dataanalys eftersom det innebär en grundlig undersökning av texten/bilden och med en tydlig sammankoppling med slutsatserna av data. Winter Jørgensen och Philips (2000) definierar begreppet diskursanalys som “ett bestämt sätt att tala om och förstå världen” (s.7). Diskursanalys är lämplig som teori och metod för att undersöka kommunikationsprocesser i olika sociala sammanhang (Winter Jørgensen & Philips, 2000). I vår uppsats undersöker vi kommunikationsprocessen genom att i vår granskning av de utvalda läromedlen fråga - Vad kommuniceras i bilden- vilka representeras och vilka exkluderas? Winter Jørgensen och Philips (2000) talar om gruppbildning inom diskursteorin, vilket stämmer in på vår undersökning och uppsats då vi analyserar hur vissa grupper är representerade i de utvalda läromedlen. Författarna menar att det är en glidning mellan den individuella identiteten och en kollektiv identitet. “[...]det är inte långt från att identifiera sig som ‘man’ till att identifiera sig som medlem av gruppen ‘män’ ” (Winter Jørgensen & Philips, 2000, s.51). Denscombe (2018) menar att det finns sätt att förstå data i en bild genom diskursanalys, dels på mikronivå där man måste göra kulturella antaganden och se betydelsen av gemensam bakgrund av det som representeras i bilden. Samt på makronivå där man tittar på hur kulturella förhållanden samt olika synsätt av världen/ det sociala sammanhanget kan skapas och förstärks utav bilden. Denscombe (2018) påpekar också att det är viktigt att de som tillämpar diskursanalys som teori och metod har en tydlig tanke om vad hen letar efter i sin datainsamling och hur det är kopplat till makro- och mikronivåerna.

Eftersom vi i vår undersökning inte bara har tittat på *vilka* som representeras i läromedlen utan också *hur* personer blir representerade och om några *exkluderas*, såg vi diskursanalysen som ett bra verktyg att använda oss av.

Genomförande

I denna studie har vi analyserat bilderna genom att leta efter sociala kategorier utifrån genus/kön, rasifiering och synliga motoriska funktionsnedsättningar. I analysen har vi utgått ifrån genus- och intersektionell teori samt använt diskursteoretisk metod i granskningen av bilderna. Genom att ställa ett antal frågor kan man dekonstruera sin data för att kunna göra en relevant analys. Vi har inspirerats av Denscombe (2018) föreslagna frågor och anpassat dem till vår undersökning:

- Finns det människor som på ett påfallande sätt är frånvarande eller exkluderande?
- Vad saknas i bilden?
- Hur definieras och kategoriseras människor genom bilden?
- Vilken version av saker och ting framställs som normal/avvikande, legitim/illegitim, moralisk/omoralisk, naturlig/onaturlig etcetera?

Vi samlade in data genom att titta på läromedlens bilder och räknade antalet individer baserat på vår tolkning av deras könsidentitet; kvinna, man eller könsöverskridande identitet/ icke heteronormativa uttryck. Vi har även räknat hur många som rasifieras som vita respektive icke-vita och om personer med synliga motoriska funktionshinder finns representerade. Vi har för denna studie valt att fokusera på fotografiska bilder men även räknat tecknade bilder samt illustrationer där det tydligt framgått, enligt vår tolkning, vilket kön respektive rasifiering de avbildade tillhör. Vi har även valt att ta med bilder där det inte går att utläsa vilket kön personen har men hur individen kan rasifieras, t.ex. kroppsdelar, oftast händer som håller i en kastrull eller liknande, vi har då valt att benämna dessa individer som 'oidentifierbart kön' när vi räknat dem och i tabellen.

Efter denna första datainsamling gjorde vi djupdykningar i några, enligt vårt tycke, intressanta bilder som vi uppfattar kan förstärka eller befästa vissa negativa normer, utifrån kön, rasifiering och synliga motoriska funktionsnedsättningar.

Etiska överväganden

Under arbetets gång med denna uppsats har funderingar och vissa farhågor dykt upp hos oss. Förstärker vi negativa normer och skillnaderna mellan människor genom att dela in och kategorisera dem som vi faktiskt gör i denna undersökning? Skapar vi ett problem som kanske inte finns genom att dela in och särskilja grupper? Enligt intersektionalitets teorin är det viktigt att vi blir medvetna om maktstrukturer och diskriminerande mönster och endast genom denna medvetenhet kan vi få till en förändring (Mattsson, 2010). Därför ser vi det som viktigt och nödvändigt att göra en kartläggning och kategorisering av *vem/vilka* och framförallt *hur* personer faktiskt representeras i läromedlen och har motiverat oss att göra denna studie.

Båda läromedlen som vi har analyserat har ett antal 'bra' bilder som inte befäster stereotyper, utan till och med utmanar vissa normer, se bilaga 2. Men vi har för denna studie valt ut några av de bilder där vi anser läromedelsförlagen kunde ha tänkt annorlunda i sitt bildval, bilder som vi anser är problematiska att använda i skolans läromedel och undervisning.

Analys

Kartläggning av bilder

Hem- och konsumentkunskap

Tabellförklaring. Då enbart kroppsdelar visas såsom exempelvis en hand, har vi lagt det i kategorin oidentifierbart kön. Vi såg det som svårt att kunna göra en könsidentitetsanalys utifrån enskilda individers egen uppfattning av sitt kön, baserat läromedlens på bilder. Så utav de 82 människor som var representerade i bilderna tolkade vi 50 av dem som kvinnor och 32 som män. Utifrån våran tolkning fanns det ingen person som vi uppfattade med könsöverskridande identitet eller som utmanade den heteronormativa normen. En person (rasifierad vit man) visade på synlig motorisk funktionsnedsättning då han satt i rullstol.

Hem- och Konsumentkunskap med Tina & Josse

Tabell 1	Kvinnor	Män	Synlig könsöverskridande identitet	Oidentifierbart kön (kroppsdelar)	Totalt
Rasifierad vit	35	22	0	19	76
Rasifierad icke-vit	15	9	0	0	24
Motorisk funktionsnedsättning		1			1
Totalt	50	32	0	19	101

Antalet analyserade bilder i Hem- och konsumentkunskap uppgick till 68 bilder; av dessa var antalet tecknade bilder sju (7) till antalet. Vilket ger ett resultat på 61 foton.

I analysen av läromedlet i Hem- och konsumentkunskap var antalet kvinnor totalt 50; av dessa rasifieras 15 som icke-vita. Av de 31 männen, rasifieras 9 som icke-vita. Således var 24 rasifierade som icke-vita; och antalet vita personer (57) plus kroppsdel (19) uppgick till 76 i antal - vilket ger en skillnad på 52 personer. Kvinnorna (50) var mer representerade i vårt material gentemot männen (32); en skillnad på 19 personer. I vår utvalda bok i hem- och konsumentkunskap var en person med motorisk funktionsnedsättning representerad; av en person som satt i rullstol.

Religionskunskap

Tabellförklaring. Då enbart kroppsdelar visas såsom exempelvis en hand, har vi lagt det i kategorin oidentifierbart kön.

Re RELIGION 7 - 9

Tabell 2	Kvinnor	Män	Synlig könsöverskridande identitet	Oidentifierbart kön (kroppsdelar)	Totalt
Rasifierad vit	104	138	0	3	245
Rasifierad icke-vit	128	136	2	5	271
Motorisk funktionsnedsättning	0	0			0
Totalt	232	274	2	8	516

Antalet analyserade bilder av läromedlet i Religionskunskapen uppgick till **163** bilder; av dessa var alla foton. De flesta bilder bestod av flera (1 till 5) personer, en del var folksamlingar och några få med bara en (1) person representerad. I det granskade läromedlet var noll (0) personer med motorisk funktionsnedsättning representerade. När det gäller representation av könsöverskridande identitet finns det en (1) bild som utgör exempel på det, se *bild 14 i bilaga*, som är från *Pride i London* enligt bildtexten, där både män och kvinnor samt två personer som utmanar heteronormativiteten med könsöverskridande identitet finns representerade.

Djupanalys av bilder

Hem- och konsumentkunskap

Bild 1. Tjej laddar energi från sallad, s. 35.

Bild 2. Tjej kollar in i kylskåpet, s. 28.

Normer kring kropp och vad som förväntas. Kvinnor och tjejer äter sallad för att ladda energi enligt bilden och en text ses i bild som lyder enligt följande: *Om du är gravid eller ammar behöver du lite mer energi än vanligt*. Kolhydrater, fett och proteiner är kroppens främsta energigivare och tre av de sex näringsämnen som tas upp i hem- och konsumentkunskap i grundskolan (även alkohol är en energigivare); mineraler, vitaminer och vatten är de resterande (Nordström & Haamer von Hofsten, 2020). För att ladda energi under en graviditet eller vid amning krävs således mer än en sallad. Från Denscombe (2018) blir då frågorna: *Vad saknas i bilden?* samt *Finns det människor som på ett påfallande sätt är frånvarande eller exkluderade?* Ett läromedel i Hem- och konsumentkunskap, med dess kvinnliga historia och den kodning till ämnet som finns (Petersson, 2007); kunde vara lite mindre stereotyp och mer genomtänkt med tanke på bildvalen. Pojkar och män exkluderas i *bild 1*; och det är underförstått att det krävs

annat än sallad för att de ska tanka energi till sina kroppar samtidigt som kvinnor bör och ska äta sallad. Det framställs som det *normala och naturliga i bilden* (enligt Denscombe 2018) att en som kvinna ska gilla och äta mycket sallad och det motsatta förväntas då av en man. *Bild 12* visar dock en bild på en pojke som gör i ordning en sallad, men vi har inte analyserat den vidare i vår djupanalys av bilderna, då vi såg den som helt oproblematisk (se bilaga) och ett gott exempel.

Bild 2. Tjej kollar in i kylskåpet och tar en sallad och något matigt, s.28.

Bild 2 visar en person som vi ser ryggen på och tolkar som en tjej; hon plockar ut livsmedel (didaktiska verktyg) från kylskåpet och bara gör; på ett ordentligt och skötsamt (Amundsdotter, 2009) korrekt sätt. Tjejen på bilden glider med normen om det ordentliga och nyttiga; i likhet med vad Amundsdotter (2009) visar; vilket även den starka sunna kvinnan på *bild 1* befäster. Petersson (2007) såg under sina observationer att flickor oftare än pojkar satsade på att lägga tid på att fixa sallader och många olika grönsaker till måltiderna i Hem- och konsumentkunskap.

Bild 1 och *Bild 2* förstärker båda normen om att kvinnor äter sallad och att män inte gör det, genom att detta inte synliggörs i våra analyserade bilder. En sallad och en tallrik med något matigt; tar tjejen salladen för att det förväntas eller för att hon gillar sallad? Och finns det också en underliggande tanke om kropp; att äta sunt, att hålla sig i form och att kroppen ses som ett objekt med i detta? I vår kartläggning av bilder i Hem- och konsumentkunskap är det en övervägande del flickor och kvinnor representerade. Med ämnets starka genuskodning och historia vore det betydligt mindre problematiskt om fördelningen mellan könen vore jämnare. Amundsdotter (2009) belyser att män och kvinnor hänvisas till olika platser och yrken och att könsuppdelningen är stark på arbetsmarknaden. Denna bok vänder sig till elever på högstadiet (då ämnet inte finns på gymnasiet); och det stundar ett gymnasieval under deras tid med ämnet Hem- och konsumentkunskap. Läromedel som det undervisas i och från har betydelse för vilka yrken som anses möjliga (Wikstrand & Lindberg 2015). Samtidigt finns en tanke hos oss om att det kanske inte på alla skolor ses som högsta prioritet att köpa in nya böcker till skolans minsta ämne Hem- och konsumentkunskap, sett till timplan (118 h, fr.om. hösten 2021 122 h). Den övervägande delen av lärarna i Hem- och konsumentkunskap är samtidigt kvinnor; vilka kanske oftare följer normen om att nöja sig och låter de andra teoretiska ämnena gå före i kön, när nya läromedel ska köpas in och pengar ska fördelas.

Bild 3. Bordsskick och söligt, kvinna äter munk, s.54

Bild 4. Pojke äter pasta i luften och tar en selfie, s. 30.

Bild 3 visar en kvinna som äter en munk och går emot normen om den ordentliga och skötsamma (Amundsdotter, 2009). Tonårspojken äter pasta i luften och skojar till det, vilket går i linje med normen om pojkar som busiga och stökiga (Hellman, 2010).

Bildtexten på *bild 3* säger att det är viktigt med bordsskick och säger då indirekt att bilden av kvinnan inte är enligt normen. Till *bild 4* nämns inte bordsskick utan boken tillåter beteendet på bilden och förstärker på så sätt rådande normer om hur en pojke bör och förväntas vara; och hur en kvinna inte ska vara. I bilden med pastan och mobilen, ses en text som handlar om näringslära och *Variation, balans och individuella behov* som inte är direkt kopplat till den förmedlande bilden. Det är en kille som äter kolhydrater vilket är en del i kosten; samtidigt som kvinnan äter en sötsak på ett busigt sätt och det då talas om bordsskick och vikten av detta.

Bild 3 och *bild 4* är båda problematiska, bilderna är lekfulla och kladdiga och visar på ett liknande lekfullt och som vi tolkar det; busigt beteende. Men det är enbart på bilden föreställande kvinnan som det tillrättavisas enligt texten runt omkring, vilken handlar om bordsskick. Till bilden som vi tolkar som pojken talas det i texten om näringslära och det står inget i texten om det busiga beteendet och hur det ses på det i denna kontext. *Bild 3* har kanske en god intention med att vara queer och bryta mot normen (Ambjörnsson, 2016), men det räcker inte hela vägen. Kvinnan kategoriseras och definieras (Denscombe, 2018) som normbrytande; men här i boken framskrivs detta istället på ett dåligt sätt. Medans pojken på *bild 4* definieras samt kategoriseras som någon som följer normen och det läggs i texten kring bilden ingen värdering i detta faktum. Vidare ser vi det som problematiskt att en hel del av de få bilder som

finns på pojkar och män (trettio två (32) jämfört med femtio (50) kvinnor, (*Tabell 1*) i vår kartläggning; är åt ett håll som följer normer om hur individer som tolkas som pojkar är och förväntas vara. Vilket på så sätt befäster och förstärker denna norm om pojkar och samtidigt visar på hur flickor och kvinnor inte förväntas att vara.

Bild 5. Tore Wretman och Cajsa Warg, enbart Wretman på bild s. 59.

I kapitlet om mathistoria finns *bild 5* med tillhörande faktaruta. Det är två svartvita bilder vilket troligtvis ska visa på att de tillhör historien och inte är tagna i nutid. En man som kastar upp en pizza i luften representerar den första pizzerian i Sverige. Tore Wretman är med i en som det ser ut arrangerad bild, men inget i bilden visar att Tore är kock eller verksam inom den branschen utan han har 'vanliga' civila kläder. I faktarutan framgår det att Tore Wretman hjälpte till att 'lyfta' hela kockskräet och var en av de första kändiskockarna (Nordström & Haamer von Hofsten, 2020). Det anser vi är en beskrivning på någon som *aktivt* gjort något bra, till och med ordet 'lyfta' har associationer till någon fysisk händelse. Tore har verkligen påverkat dagens kockar vill läromedlet förmedla! I dagens samhälle har kockyrket även blivit förknippat med olika tävlingar, inte minst via flera TV-program, som kock idag kan du bli en 'kändis' och arbeta på lyxkrogar. Bilden med tillhörande bildtext riskerar att förstärka manlighetsnormen om att män är de aktiva, rationella och tävlingsinriktade (Amundsdotter, 2009; Ambjörnsson, 2016). Cajsa Warg finns inte med på någon bild utan nämns endast i faktarutan intill bilderna av Tore Wretman och mannen som bakar pizza. Hon beskrivs som en hushållerska som skrivit kända kokböcker under 1700-talet, att hon var före sin tid med sin miljömedvetenhet och motto "man tager vad man haver" (Nordström & Haamer von Hofsten, 2020). Faktatexten ger inga associationer till flärd och lyx eller kändisskap likt den på Tore Wretman. Men hon framställs inte som en passiv person utan Cajsa tar ansvar för miljön och på så sätt är 'duktig' och skötsam. Kvinnlighet förknippas med ansvarstagande, vara duktig, skötsam och närhet med naturen (Amundsdotter, 2009; Eilard, 2008). Vi anser att det kan vara problematisk ur ett jämställdhetsperspektiv att läromedelsförlaget inte ens har med en bild på Cajsa Warg utan enbart valt att visa bilder på männen. Samtidigt är det ju totalt sett i läromedlet i Hem- och konsumentkunskap; fler kvinnor än män representerade. Men det beror troligen mer

sannolikt på att Hem- och konsumentkunskap ses som ett kvinnligt kodat skolämne, än att förlaget medvetet vill bryta mot normer. Bildtexten informerar om att det var längesedan Cajsa Warg var aktiv (1700-talet) men det var tydligen inte lika viktigt att förmedla när Tore Wretman var verksam, för det framkommer bara av texten att han påverkat dagens kockar. Men även Cajsa Warg har ju betydelse för många matlagare än idag, troligtvis även kockar, då hon har inspirerat flera generationer med sina kokböcker, vilket inte framkommer i texten som det borde, enligt oss.

I vårt samhälle idag finns många framgångsrika kockar som vi tolkar som kvinnliga; och det är ett yrke som är på uppåtgående med alla matprogram, sociala medier samt tävlingar av olika slag. Den största av dem alla är *Årets Kock*, en tävling för professionella kockar. Sedan starten för *Årets Kock* 1983 har tävlingen under dessa 38 år enbart förärats till en (1) kvinna, Kristina Pettersson år 1988 (*Årets Kock* 2021). Tore Wretman och med honom männen; kopplas till konkurrens (Ambjörnsson, 2016); och att tävla (Amundsdotter, 2009); om äran och guldmedaljen.

Bild 6. Arbetsfördelning - "lekfull" bild med fäktning, s. 69.

“Arbetsfördelning i hemmet ur ett jämställdhetsperspektiv” är en punkt i det centrala innehållet för Hem- och konsumentkunskap (Skolverket, 2019a), men tilltalar *bild 6* eleverna eller inspirerar den snarare till flams i hkk-köket? Vi tolkar bilden som en kvinna och en man vilka fäktas med köksredskap. En alternativ bild för att belysa det centrala innehållet kopplat till arbetsfördelningen då i detta fall; kunde vara att personerna var aktiva i köket i samklang. Är det mannen som busig och att hemmet inte är mannens plats (Amundsdotter, 2009) utan ett oviktigt område och istället kvinnans domän; som ska reproduceras till eleverna i undervisningen i skolan?

Eleverna rör sig runtom i rummet, fram och tillbaka, diskar, torkar, städar, sopar för att få ordning i köken. Ett myller av aktivitet och allt sker i ett högt tempo. Det som på ytan ser ut att vara kaosartad oordning är i själva verket en arbetsstruktur som grupperna själva planerat (Pettersson, 2007, s.14).

Citatet ovan beskriver slutet på en observerad lektion i hem- och konsumentkunskap. Ett levande hkk-klassrum som skiljer sig från de teoretiska ämnena där undervisningen ofta kanske är ordnad på ett lite annat sätt. Enligt oss sätter Pettersson (2007) verkligen blicken på en viktig sak här, att det för en oinvigd verkar en smula rörigt men att det är oerhört strukturerat för en observerande hkk-lärare; som ser upplägget och strukturen som eleverna faktiskt har. Kanske inte att eleverna så att säga låter sig påverkas av denna som vi tolkar det ganska barnsliga bild

i skolans minsta ämne; sett till tid och timplan. Men hem- och konsumentkunskap är tillika ett ämne av oerhört stor vikt för livet och framtiden och bildvalet kunde vara betydligt mer genomtänkt. Vidare frågar vi oss: hade vi fått se en liknande bild om det i vår granskning hade ingått ett typiskt manligt kodat ämne; såsom exempelvis fysik eller teknik?

Det finns flera olika sätt att verka för en förändring i enlighet med den feministiska teorin; ett är att statusen på arbete i hemmet ska höjas och ett annat att kvinnan ska ge sig ut i arbetslivet och göra karriär (Freedman, 2003). Denna bild ger inte hemarbetet status, utan det framställs mer som en plats där det inte är så noga; utan en kan leka och att hemarbetet ändå blir gjort av sig själv. Mannen är i köket tillsammans med kvinnan, men det blir i denna bild inte ett exempel på vad som oftast sker och faktiskt krävs i ett kök. Brottet mot normen (Ambjörnsson, 2016, s.16) blir här helt fel, då mannen är i köket - kvinnans domän; samtidigt som även kvinnan på *bild 6* givetvis bryter mot normen även hon, relaterat till den duktiga och skötsamma (Amundsdotter, 2009) men utfallet i bilden och tolkningen av densamma - blir helt enkelt inte så lyckat. Eilard (2008) belyser vikten av: inte bara *vem* som representeras utan också *hur* denna representation sker.

Ambjörnsson (2018, s. 104) visar att mannen gör en timme mindre arbete i hemmet jämfört med kvinnan, på daglig basis – samtidigt som kvinnan tar ansvaret, planerar och styr med vad som ska ske. Även här blir det spännande när en ser till det centrala innehållet i kursplanen för Hem- och konsumentkunskap och "*Arbetsfördelning i hemmet ur ett jämställdhetsperspektiv*" (Skolverket, 2019a). I bilaga ses *bild 13*, ett bildcollage med fyra (4) bilder som inleder kapitlet *Mat & matlagning*. Två av bilderna fångar särskilt vår blick:

1. Bilden uppe till höger på killen, vilken rasifieras som icke-vit. Han står upp i Hkk-köket och äter en wrap eller bröd av något slag.
2. Nedre bilden som visar två elever vilka vi tolkar som tjejer och vilka rasifieras som icke-vita, som står och diskar i Hkk-salen och även läraren är med här på ett hörn.

Härmed visas ytterligare en bild som förstärker rådande normer, om tjejer som skötsamma och pojkar som busiga och mindre ordentliga; står upp och äter och kanske smiter från disken. Hur känns detta för tjejer att framställas på detta vis år 2021? Och hur upplevs det för killarna att det alltid ska skojas i köket; om en är en pojke som tar skolan och även Hkk på stort allvar. Ämnet Hem- och konsumentkunskap är populärt, bland de allra flesta elever oavsett kön, är vår erfarenhet och det är olyckligt att detta inte synliggörs i vårt granskade läromedel.

Bild 7. Kvinna som städar och står i brygga, s. 84.

På *bild 7* har kvinnan flera bollar i luften samtidigt: hon sopar golvet med ena armen, dammar bordet med den diagonala foten, samtidigt som det ingår rörlighetsträning och allt detta med ett leende på läpparna. Den städande kvinnan tar ansvar, är skötsam och visar omsorg om hemmet (Amundsdotter 2009), vilket befäster normen att hemmet och hushållet är kvinnans område. Den visar även på maktordning och hur dessa villkor påverkar kvinnor och män i olika sammanhang (Amundsdotter, 2009); i hkk-salen och hemmet då i detta fall. Maktrelationer återskapas och blir till sanning (Amundsdotter, 2009) i denna bild med en städande kvinna som står i brygga. Ambjörnsson (2018) visar att städning ses som allra lägst rankade av vardagssysslorna, även inom feminismen, trots sysslans kvinnliga genuskodning. Förhållande till hemmet och sysslor förknippade med detsamma, är laddat inom den feministiska rörelsen menar Ambjörnsson (2018) vidare. Även Freedman (2003) menar att det finns en spänning för kvinnor i rollen som obetald omsorgsgivare och som löntagare. Nedan ses ett citat från Ambjörnsson (2018) där hemarbetet ses som något trist och påtvingat vilket *bild 7* på den städande kvinnan i brygga, verkligen inte ger sken av.

Hemarbetet, det arbete som kvinnor ålagts och påtvingats, har därför ofta formulerats som motsatsen till just självförverkligande - som något trist, enahanda och meningslöst (Ambjörnsson (2018, s.15).

Vad vill synliggöras i denna bild och vilka exkluderas i enlighet med Denscombe (2018), från städning som syssla (och som en stor och viktig del i att flytta hemifrån). Städning framställs genom denna bild som något som kvinnor gör och att det är och ska vara så, vilket är problematiskt. Dels förlöjligas städandet som syssla genom denna roliga och inte så städfokuserade bild, som något som blir gjort ändå och ses som en mindre viktig del i hemmet. Ambjörnsson (2018, s. 104) menar att städning som syssla oftast och mestadels faller på kvinnor än idag och är en stor del av det ojämställda hemmavid. En alternativ bild kunde vara en individ; kanske till och med en pojke/man som faktiskt städar och tar i. Detta för att bryta upp könsmonster och hur en ser på städning redan på högstadiet, då hade mycket vunnits för kampen om ett mer jämställt samhälle.

Bild 8. Rörmökare, manlig rasifieras icke-vit, s. 88.

Mansrollen – rasifiering. Bild nr 8 föreställer en *man* som utför någon form av arbete i ett badrum. Det framgår inte utav bild 8 eller bildtext om han är en yrkesverksam rörmökare eller 'fixar' i sitt eget badrum. Han har inte på sig traditionella arbetskläder men samtidigt syns en slags verktygsväska så därav är det svårt att avgöra om det är en professionell rörmökare eller inte. Men vi konstaterar att bilden visar en *man* som utför en stereotyp manlig syssla, rörmokeri, vilket befäster de manliga normerna att 'stå på egna ben' och 'reda sig själv' (Amundsdotter, 2009, s96). Enligt genusteorin finns det en princip om hur vi kategoriserar och organiserar människor och samhället, vilket påverkar hur vi fördelar till exempel olika sysslor (Thurén, 2003). Vi anser att det kan vara problematiskt att bilden förmedlar en 'mansnorm' som inte alla pojkar/elever känner sig representerade i eller som de kan eller vill 'leva upp' till. Wikstrand & Lindberg (2015) menar att vi alla bär på föreställningar om utbildning, yrken och arbetsliv som påverkar hur vi talar om olika yrken och sätt att leva, vilket i sin tur ger en bild på vad som är möjligt att välja för den enskilda individen. Vi ser det inte som så troligt att bild 8 skulle kunna väcka tankar hos en elev som inte identifierar sig som *man* att kanske även hen kommer syssla med liknande arbetsuppgifter i sitt framtida yrkesverksamma liv. Här hade läromedelsföretaget en möjlighet att kritisera eller väcka tankar kring en rådande norm eller i vilket fall kunnat visa på att även kvinnor både kan 'fixa' i sitt eget badrum eller arbeta som rörmökare. [ÖB] Genom diskursanalysens fråga - (Denscombe, 2018) ser vi som att bilden förstärker normen och föreställningen av manlighet och vem som arbetar/ fixar med rören i hemmet. Bilden visar på att det normala är att en man utför dessa sysslor och kvinnan är frånvarande/exkluderad.

Ett annat perspektiv av bild 8 är att den föreställer en man som rasifieras som icke-vit. I hem- och konsumentkunskaps boken är det få män representerade (31st jämfört med 50 kvinnor) varav 9 rasifieras som icke-vita. Representationen av den kategorin kan alltså ses som väldigt låg i det valda läromedlet vilket gör att hur och på vilket sätt personerna representeras blir ännu viktigare. Vi har tidigare sagt att inkludering och representation oftast är någonting bra men det är också viktigt *hur* representationen sker (Eilard, 2008). Här kommer vi in på intersektionalitetsteorin som menar att vi människor ingår i flera kategorier/ identiteter med olika makthierarkier, dessa sociala kategorier som uppstår i vårt gemensamma samhälle skapar i sin tur majoritets- och minoritetsgrupper där vissa inkluderas och normaliseras och en del

förminskas eller/och exkluderas (Eilard, 2008). Arbetet som rörmokare är ett hantverksyrke som inte kräver akademisk eftergymnasial utbildning och ses av samhället som ett 'arbetarklassyrke' med låg status. Genom diskursanalysfrågan -hur definieras och kategoriseras människor genom bilden? (Denscombe, 2018) ser vi det som att bilden förmedlar ett samband mellan att vara rasifierad icke-vit och arbeta i lågstatusyrke. Vi ser därför att det kan finnas en risk att bilden förminskar mannen och hans identitet då bilden så starkt förknippas med ett arbetaryrke med låg status och att den aktuella bilden kan förmedla en slags norm om att människor vilka rasifieras som icke-vita vanligtvis utför dessa arbeten. Eilard (2009) påpekar att det är en svår balansgång mellan att vara inkluderande och exkluderande vid framställning av läromedel och att de som har en vilja att motverka fördomar istället kan förstärka vissa negativa normer. Med den aktuella bilden var kanske tanken hos läromedelsföretaget att den skulle få elever som rasifieras icke-vita att känna sig representerade och inkluderade men att den istället befäster en annan negativ norm; den angående vilken 'kategori' av människor som arbetar i lågstatusyrken.

Religionskunskap

Vid analysen av läromedlet i Religionskunskap var det svårt att dra några paralleller till rasifieringsprocesser utifrån bilderna då läromedlet har som syfte att ge kunskap om människor och religioner från andra världsdelar, länder och kulturer. Det kan vara en orsak till att andelen som rasifieras som icke-vita är fler än de som rasifieras som vita i läromedlet. Vi tolkade inte heller någon bild som problematisk utifrån rasifieringsperspektivet när vi gjorde vår analys. Det finns dock stereotypiska beskrivningar i vissa bilder men de är kopplade till religion och hur religiösa personer framställs inte utifrån de sociala kategorier vi har valt att undersöka; kön/genus, rasifiering och motorisk funktionsnedsättning.

I vår analys är det endast i läromedlet för religionskunskap som det finns representation av människor med könsöverskridande identitet. *Bild 14* (se bilaga) är enligt bildtexten från *Pride i London* där både män och kvinnor samt två personer som utmanar heteronormativiteten med könsöverskridande identitet finns representerad. Detta ser vi som positivt men det borde kanske varit fler bilder utav de totala 163 som representerade den kategorin. Ingen bild i detta läromedel visar någon person med motorisk funktionsnedsättning vilket är beklagligt med tanke på hur viktigt representation i läromedel är för elevernas känsla av inkludering (Hodkinson 2012).

Däremot är det fler män (276st) än kvinnor (232st) som är representerade i bilderna, en skillnad på 44 personer. Vi fann också att *hur* män respektive kvinnor framställdes skilde sig åt i vissa bilder och valde därför ut två av dessa för en djupare analys.

Varför super alkoholisten? Enligt organisationen AA beror det först och främst på alkoholisten själv.

Bild 9. Varför super alkoholisten?, s. 162.

När vi samlade in data från Religionskunskaps läromedlet fastnade vi båda för en och samma bild (9), då den 'stack' ut och skapade frågor och reflektioner hos oss.

Det är en bild i ett av läromedlets etikkapitel, vilken porträtterar en man i medelåldern som ser sliten och smutsig ut. Han sitter i en soffa med ett glas och en flaska framför sig och en cigarett i handen. Genom bildtexten tolkar vi som att mannen ska representera en alkoholist, för där ställs frågan - *Varför super alkoholisten?* Det kan finnas en risk att bilden förmedlar att det 'normala' är att det är män som har alkoholproblem och att kvinnor med liknande problem är avvikande och sällsynt. Enligt West & Fenstermaker (2002) upprätthålls vissa beteenden i en bestämd situation utifrån fastställda normer kring köns kategorier, vissa beteenden är helt enkelt mer accepterade att en *man* utför jämfört med en kvinna och vice versa. Enligt Folkhälsomyndigheten (2020) uppgav 16% av den svenska befolkning att de har en riskkonsumtion av alkohol, andelen är högre bland män 20% jämfört med 12% av kvinnorna. I årskurs nio uppgav 8,9% av flickorna att de har en intensivkonsumtion av alkohol jämfört med pojkarnas 8% (Folkhälsomyndigheten, 2020). Enligt oss bör då skolan inte förmedla till elever att endast män riskerar att hamna i riskkonsumtion, speciellt då flickor har en liknande alkoholkonsumtion som pojkar till och med något högre i årskurs nio. Genom diskursanalysens glasögon visar bilden på att det 'normala', naturliga och mer accepterade är att alkoholisten är en man (Denscombe, 2018). Kopplat till våra forskningsfrågor; vilka representeras och vilka exkluderas i läromedlet, visar denna bild på en exkludering av det faktum att även kvinnor kan få problem med alkohol och bli alkoholister.

Slutsatsen som görs i bildtexten är att alkoholproblemen främst beror på mannen själv. Vilket förstärker den manlighetsnorm som råder i samhället; en 'karl reder sig själv' och en man ska 'stå på egna ben' (Amundsdotter, 2009, s 96), att en *man* inte ska be om hjälp och får 'skylla sig själv' och tillskrivs ett stort eget ansvar vid misslyckanden (Ambjörnsson, 2016). Denna

norm kan riskera att pojkar/män inte söker stöd och hjälp om de är i behov av det. Därför ser vi det som olyckligt om skolan förmedlar och reproducerar denna norm till sina elever. Vi ser även att det kan finnas en risk i att det stigmatiserar elever som växer upp i miljöer med problematisk alkoholkonsumtion, oavsett om det är en man eller kvinna på bilden. Är det verkligen korrekt att så starkt och tveklöst lägga hela ansvaret på den enskilde individen när verkligheten troligtvis är betydligt mer komplex? Vi ser en risk i att även detta kan leda till att elever avstår ifrån att söka hjälp och stöd i skolan.

Sammanfattningsvis är detta inte en 'mansnorm'/roll som vi vill förmedla och reproducera till våra elever i skolan. Vi konstaterar också att *bild 9* förmedlar en helt annan syn på utsatthet och skuld förknippat med manlighet respektive kvinnlighet jämfört med *bild 10* från samma läromedel.

Bild 10. En man hjälper en kvinna, s. 138.

I läromedlet finns en reklambild från Frälsningsarmén, rubriken i läromedelstexten bredvid bilden är "Vem vill hjälpa?". I ett jämställdhetsperspektiv utifrån könsfördelning föreställer bilden två kvinnor och två män. Fokus är på kvinnan och mannen i centrum av bilden, där mannen håller kvinnan i sin famn. Kvinnan ser ut i att vara i liknande situation som mannen i *bild 9*. Hon är sliten, smutsig och ser medfaren ut och bryter därmed mot den kvinnliga normen; att vara söt och skötsam (Amundsdotter, 2009). Men bilden förmedlar en betydligt mer ofrivillig och utsatt situation än för mannen på *bild 9*. Det finns inget som säger eller tyder på att hon själv har skuld i eller ansvar för sin situation, utan snarare visar bilden på att hon hjälplöst passiv, kanske till och med att hon är ett offer som behöver 'räddas' från 'något'. Det finns en föreställning och norm i samhället om att kvinnor är passiva och har svårare att fatta egna beslut (West & Fenstermaker, 2002). I denna bild har Frälsningsarmén som kristen organisation även 'spelat' på den bibliska normen kring Jesus-karaktern; en *man* som 'räddar' mänskligheten. Mannen ger associationer till den kristna förgrundsgestalten Jesus, genom sin klädsel och utseende. Även om just den här bilden representerar och vill associerar till den

kristna normen om Jesus, förstärker den även normen om att män är starka, stabila och trygga (West & Fenstermaker, 2002). En liknande bild med en helt annan man, utan Jesus associationer, hade också förmedlat ett likartat budskap som den aktuella bilden; mannen är den aktiva och kvinnan passiv (Ambjörnsson, 2016). Men samtidigt kan vi fråga oss om det är läromedlets fel att Frälsningsarmén sprider stereotypa normer genom sin reklambild? Givetvis har förlaget inget ansvar för andras publikationer men de har däremot ett ansvar när de väljer vad som ska visas i deras egna böcker, de kunde valt en annan bild för att representera Frälsningsarmén i sitt material, anser vi.

Slutdiskussion

Vår slutsats efter arbetet med denna uppsats är att representation i läromedel spelar en viktig roll i skolans arbete för jämställdhet och allas lika värde. Vilka läromedel som ska fortsätta att användas och vilka som är bortom räddning är en fråga om innehåll; när det kommer till jämställdhet (Heikkilä, 2015) samt rasifiering (Eilard, 2006). Skolan har goda möjligheter att utmana och till och med förändra rådande normer och föreställningar kring förväntningar på vem som ska göra vad på arbetsmarknaden, i hemmet och/ eller hur individens framtidsmöjligheter ser ut (Wikstrand & Lindberg, 2015). Vi ser det därför som viktigt att diskutera med våra framtida elever de, ofta omedvetna, normer och uppdelningar av människor som ständigt sker i sociala interaktioner så också i skolan.

Av vårt resultat när vi analyserade bilderna i de två utvalda läromedlen kan vi konstatera att läromedelsförlagen kan/ borde prestera bättre i val av bilder utifrån jämställdhet och allas lika värde. I endast en (1) bild utav totalt 236 bilder (i de båda läromedlen tillsammans) fanns representation av synlig motorisk funktionsnedsättning och (1) bild som visade på könsöverskridande identitet. Hodkinson (2012) menar att funktionsnedsättningar ska representeras i läromedel i högre grad än vad som görs i det observerade materialet och vilket vi även ser i denna uppsats. En bild på en ungdom i rullstol i vårt material ger inte precis en känsla av inkludering för personer som sitter i rullstol eller är motoriskt funktionsnedsatta på ett eller annat sätt.

Heteronormativiteten är rådande i de båda granskade läromedlen, alltså att heterosexuallitet anses överordnad och norm över andra sexualiteter (Mattsson, 2010). Det finns ingen representation av samkönade par vilket borde vara en naturlig del i dagens undervisning. I Hem- och konsumentkunskapen hade vi gärna sett bilder på samkönade par i familjesituationer och även mer specifikt i köket och med alla dess uppgifter. Hem, familj och framtid är en stor del av ämnet. Det är även av vikt hur en pratar om detta i själva undervisningen; vem lagar mat hemma hos er? Och inte utgå från att mamma/pappa barn så att säga i alla familjer. Utan att en ödmjukhet och en öppenhet är närvarande; och det vore fint om det synliggjordes även i läromedlet. I Religionskunskapsboken finns det skriven text som diskuterar olika perspektiv på sexualitet och normer, det är vid denna text, *bild 14* från Pride i London finns. Det borde gå att även använda en eller flera bilder som representerar en mer vardaglig kontext som utmanar heteronormativiteten, som visar på att heterosexuallitet inte är det enda självklara och 'normala' sättet att leva på.

Hem- och konsumentkunskapsboken hade en mindre andel; med personer som rasifieras som icke-vita representerade. Rasifierade vita är i majoritet i den granskade boken och den representationen ger vissa fördelar samt med det följer makt. De som representeras och inkluderas ses som det normala (Åkesson, 2016). Även kvinnor är i majoritet, vilket i andra ämnen kunde varit normbrytande, men i detta kvinnokodade ämne anser vi det som problematiskt; med mål om jämställdhet i *Läroplan* samt *Kursplan* i åtanke.

Enligt oss är det viktigt att alla som arbetar inom skolans värld och möter elever arbetar med dessa frågor; representation, normkritik och inkludering. Eftersom det i Skollagen (2010:800) och i skolans läro- och kursplanerna (Skolverket 2019b) står att eleverna ska kunna känna sig representerade i läromedlen och att skolan har ett viktigt arbete med att motverka stereotypa könsroller och verka för alla människors lika värde.

Det finns ingen enskild som är ansvarig för skapandet eller reproducerande av normer men vi har alla ett eget ansvar för våra handlingar och dess konsekvenser (Wikstrand & Lindberg 2015). Normer skapas och upprepas även i skolan vilket innebär, enligt oss, att de som är verksamma där måste/bör syna, diskutera och kritiskt granska allt som försiggår i skolans värld inte bara bilder i läromedlen som vi har gjort i denna studie.

Vidare forskning

Något som vore intressant är att faktiskt ge sig ut och undersöka hur eleverna på skolorna ser på detta ämne, representation. Vad tänker eleverna själva om bilderna och den representation som förmedlas i undervisningen och även det som inte syns; exkluderas. Om eleverna själva fick konstruera sitt eget personliga läromedel i en svensk kontext, i likhet med Brown och Edouard (2017), hur hade det då sett ut? Utifrån vårt resultat och tidigare forskning rekommenderar vi att representation blir en viktig del i läromedelsutvecklingen, inte bara *vem/vilka* som synliggörs i materialet utan även *hur* representationen sker. Vilka normer reproduceras? Vem inkluderas/ exkluderas?

Referenser

- Ambjörnsson, F. (2016). *Vad är Queer?* Stockholm: Natur & Kultur.
- Ambjörnsson, F. (2018). *Tid att städa: om vardagsstädningens praktik och politik*. Stockholm: Ordfront.
- Amundsdotter, E. (2009). *Att framkalla och förändra ordningen – aktionsorienterad genusforskning för jämställda organisationer*. Luleå: Universitetstryckeriet.
- Antonovsky, A. (2005). *Hälsans mysterium*. Stockholm: Natur och kultur.
- Brown, B. A., & Edouard, K. (2017). Looks Like Me, Sounds Like Me! Race, Culture, and Language in the Creation of Digital Media. *Equity & Excellence in Education*, 50(4), 400-420.
- Crenshaw, K. (1991). Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241-1299. doi:10.2307/1229039
- Eilard, A. (2009). Att skildra mångfald i läromedel. *Tidskrift för genusvetenskap nr 4*, 2009.
- Eilard, A. (2008) Modern, Svensk och jämställd. Om barn, familj och omvärld i grundskolans läseböcker 1962-2007. (Malmö Studies in Educational Sciences No. 38) [Doktorsavhandling, Malmö Högskola]. Hämtad från www.mah.se/muep
- Freedman, J. (2003). *Feminism – en introduktion*. Malmö: Liber.
- Denscombe, M. (2018). *Forskningshandboken. För småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna*. Lund: Studentlitteratur.
- Folkhälsomyndigheten (2020). *Riskkonsumtion av alkohol*. Hämtad 2021-05-03 från <https://www.folkhalsomyndigheten.se/folkhalsorapportering-statistik/tolkad-rapportering/folkhalsans-utveckling/resultat/levnadsvanor/alkohol-riskkonsumtion/>
- Heikkilä, M. (2015). *Lärande och jämställdhet i förskola och skola*. Stockholm: Liber.
- Hellman, A. (2010). *Kan Batman vara rosa? Förhandlingar om pojkighet och normalitet på en förskola*. (Doctoral thesis, Gothenburg Studies in Educational Sciences, 299). Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis. Hämtad från <https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/22776>
- Hodkinson, A. (2012). Inclusive education and the cultural representation of disability and disabled people within the English education system: the influence of electronic media in the primary school. *Journal of Research in Special Educational Needs*, 12(4), 252–262.
- Jakobsson, I-L. & Nilsson, I. (2019). *Specialpedagogik och funktionsvariationer: att möta barn och unga med funktionsnedsättningar i en utvecklande lärmiljö*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Johnsson Harrie, A. (2016). *En granskning av läroböcker i samhällskunskap och historia för åk 7-9 med fokus på rasism, främlingsfientlighet och intolerans*. Stockholm: Forum för levande historia.
- Knudsen, S, V. (2006). Intersectionality - A Theoretical Inspiration in the Analysis of Minority Cultures and Identities in Textbooks. IN Éric Bruillard et. al (Eds.), *Caught in the Web or Lost in the Textbook?* (pp. 61-76). Caen: IARTEM.
- Mitchell, D. (2015). *Inkludering i skolan. Undervisningstrategier som fungerar*. Stockholm: Natur & Kultur.

- Mattson, T. (2010). *Intersektionalitet i socialt arbete. Teori, reflektion och praxis*. Malmö: Gleerups.
- Moreno-Fernández, O., Moreno-Crespo, P., Pedrero-García, E., & Hunt-Gómez, C. I. (2019). Spanish First Cycle Primary School Textbooks' Graphic Representations. A Study on Gender, Culture and Functional Diversity. *Pedagogy Studies / Pedagogika*, 136(4), 67–88.
- Normand, L. (2021). “From Blind Spot to Hotspot: Representations of the ‘Immigrant Others’ in Norwegian Curriculum/Schoolbooks (1905-2013).” *Journal of Curriculum Studies* 53(1), 124–141.
- Nordström, T. & Haamer von Hofsten, J. (2020). *Hem- & Konsumentkunskap med Tina & Josse*. Stockholm: Bonnierförlagen Lära.
- Olofsson, H. & Uppström, R. (2014). *Utkik Religion. Re: Religion 7 - 9*. Malmö: Gleerups.
- Petersson, M. (2007). *Att genuszappa på säker eller minerad mark: hem- och konsumentkunskap ur ett könsperspektiv*. (Doctoral thesis, Gothenburg Studies in Educational Sciences, 252). Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis. Hämtad från <http://hdl.handle.net/2077/9473>
- SFS 2010:800. *Skollag*. Stockholm: Utbildningsdepartementet. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/skollag-2010800_sfs-2010-800
- Skolverket. (2019). *Kursplan i Hem- och konsumentkunskap*. Hämtad från <https://www.skolverket.se/undervisning/grundskolan/laroplan-och-kursplaner-for-grundskolan/laroplan-lgr11-for-grundskolan-samt-for-forskoleklassen-och-fritidshemmet?url=1530314731%2Fcompulsorycw%2Fjsp%2Fsubject.htm%3FsubjectCode%3DGRGRHKK01%26tos%3Dgr&sv.url=12.5dfce44715d35a5cdfa219f>
- Skolverket. (2019a). *Kursplan i Religionskunskap*. Hämtad från <https://www.skolverket.se/undervisning/grundskolan/laroplan-och-kursplaner-for-grundskolan/laroplan-lgr11-for-grundskolan-samt-for-forskoleklassen-och-fritidshemmet?url=1530314731%2Fcompulsorycw%2Fjsp%2Fsubject.htm%3FsubjectCode%3DGRGRREL01%26tos%3Dgr&sv.url=12.5dfce44715d35a5cdfa219f>
- Skolverket. (2019b). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011: (reviderad 2019)*. Hämtad från <https://www.skolverket.se/undervisning/grundskolan/laroplan-och-kursplaner-for-grundskolan/laroplan-lgr11-for-grundskolan-samt-for-forskoleklassen-och-fritidshemmet>
- Skolverket (2021). *Jämställdhet i skolan*. Stockholm: Skolverket. Hämtad 2021-05-03 från <https://www.skolverket.se/skolutveckling/inspiration-och-stod-i-arbetet/stod-i-arbetet/jamstalldhet-i-skolan>
- SOU 2005:41. *Bortom Vi och Dom: Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering. Del 1*. <https://data.riksdagen.se/fil/B6C9AE6D-65E3-4F7D-BAC8-8D3DC84B684F>
- SOU 2005:41. *Bortom Vi och Dom: Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering. Del 2*. <https://www.regeringen.se/49bb01/contentassets/10ca6c4d2daf4916a6fcf7e91bdee5b8>

[/bortom-vi-och-dom---teoretiska-reflektioner-om-makt-integration-och-strukturell-diskriminering-del-2](#)

- SOU 2006:40. *Utbildningens dilemma – Demokratiska ideal och andrafierande praxis*.
<https://data.riksdagen.se/fil/31EBDB1A-FCE2-48A4-B213-B112120F9A16>
- Thurén, B-M. (2003). *Genusforskning: frågor, villkor och utmaningar*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- West, C., & Fenstermaker, S. (2002). Doing Difference. I Fenstermaker, S., & West, C. (Reds.) *Doing Gender, Doing Difference*. Inequality, Power and Institutional Change. New York: Routledge.
- Wigginton, S. (2005). Character or Caricature: Representations of Blackness in Dominican Social Science Textbooks. *Race, Ethnicity and Education*, 8(2), 191–211.
- Wikstrand, F., Lindberg, M. (2015). *Tala om arbetslivet – Ett genusmedvetet och normkritiskt metodmaterial för hela skolan*. Malmö Högskola. Stockholm: Skolverket.
- Winther Jørgensen, M., & Phillips, L. (2000). *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Årets Kock AB (2021). *Årets Kock Tävling. Vinnare Årets Kock*. Hämtad 2021-05-20 från <https://aretskock.se/vinnare/>
- Åkesson, E. (2016). *Vem representeras i materialet?* Stockholm: Skolverket. Hämtad från <https://www.skolverket.se/download/18.653ebcff16519dc12ef369/1539587149870/Vem-representeras-i-materialet.pdf>

Bilaga 1

Hem- och konsumentkunskap

Bild 1. Tjej laddar energi från sallad, s.35.

Bild 2. Tjej kollar in i kylskåpet och tar en sallad och något matigt, s.28.

Bild 3. Bordsskick och söligt, kvinna äter munk, s.54

Bild 4. Pojke äter pasta i luften och tar en selfie, s. 30.

FAKTA: MATHISTORIA
1947 öppnades den första pizzerian i Sverige, den låg i Västerås.
Tore Wretman var en av Sveriges första kändiskockar och en av de som hjälpte till att lyfta hela kockskräret till vad det är idag.
Cajsa Warg var hushållerska och författare till en av de första kända svenska kokböckerna från 1700-talet. Hennes motto "innan tager vad man haver" var verkligen miljösmart och före sin tid.

Bild 5. Tore Wretman och Cajsa Warg, enbart Wretman på bild s. 59.

Bild 6. Arbetsfördelning - "lekfull" bild med fäktning, s. 69.

Bild 7. Kvinna som städar och står i brygga, s. 84.

Bild 8. Rörmokare, manlig rasifieras icke-vit, s. 88

Religionskunskap

Varför super alkoholisten? Enligt organisationen AA beror det först och främst på alkoholisten själv.

Bild 9. Varför super alkoholisten?, s. 162.

Bild 10. En man hjälper en kvinna, s. 138.

Bilaga 2

Hem- och konsumentkunskap

Bild 11. Ungdomar lagar mat, s. 114.

Bild 12. Killen som skär sallad, s. 127.

Bild 13. Kille äter ståendes samtidigt som två tjejer och den kvinnliga läraren, tillika författaren Josse, står i disken, s. 98.

Religionskunskap

Bild 14. Pride i London med muslimska hbtq-personer, s. 267.